

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נא-נב, תש"ס-תשס"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

איך אומרים בפולנית פוטוסינתזה?

– תגיד, אבא, אתה יודע מה זה פוטוסינתזה?

– בטח. זה אלבום תמונות בידיש. לא?

(מתוך פרסומת לאנציקלופדיה לנוער)

לפני זמן לא רב נרעשה הארץ: בחידון הטלוויזיה "הכספת" נשאל המתמודד אם אמת שמקור המילה **פוטוסינתזה**¹ בלשון הפולנית, ואכן על פי החידוּנאי זו הייתה התשובה הנכונה. צופים רבים היו משוכנעים שנפלה כאן טעות. עיון במילונים שימושיים רמזו במישרין או בעקיפין על היוונית כמקור המילה. לאקדמיה ללשון העברית הגיעו פניות רבות: הייתכן? **פוטוסינתזה** מפולנית? המילה PHOTOSÝNTHESIS (בכתיב זה התכוונתי לשקף את מילת-העל, בהתעלם ממימושיה השונים בלשונות המערב) היא מעשה צירוף של היסוד היווני φωτο- (photo-), שהוא "צורת הקדימה" (פּרֶפִּיקסוֹאִיד) של המילה היוונית φωτ- (במילון היווני היא תיכתב בצורת יחסת הנושא φῶς) שמשמעה 'אור', והמילה היוונית σύνθεσις (synthesis) שמשמעה 'צירוף', 'חיבור', ואפשר להבחין בה ביסוד συν 'עם', 'יחד' ו-θέσις 'הנחה', 'השמה', (השווה לבבואתה הרומית com-positio). כיוון שמעשה הצירוף לא נעשה ביוון הקלאסית אלא בגרמניה במוצאי המאה היי"ט², נהגתה המילה מן הסתם [ˈfotozɨnˈtɛːzɔ]. אחרי הגרמנית חתרו החזיקו שאר לשונות אירופה. כל אחת צירפה את היסוד PHOTO- למילה SÝNTHESIS כפי שנהגתה (ונכתבה) בה. בלשונות אחדות נשמר מקום הטעם המקורי (דהיינו, כפי שהוא ביוונית, על הברת SYN): אנגלית – synthesis- [ˈsɪnθəˌsɪs], ספרדית – síntesis, איטלקית – sintesi [ˈsintɛzi], רוסית – синтез [ˈsɪntɛz].

ככמה שפות שאין מקום הטעם בהן מהותי, נמצא את הטעם בהברה השנייה (-THE-) בצרפתית המלרעית synthèse [sɛ̃tɛːz] (הצרפתית של המאה היי"ח אחראית למקום הטעם בגרמנית) ובפולנית המלעילית synteza. סוף סוף הגענו לצורה הדומה לצורה הרווחת בעברית. ומסיבה זו ציין המילון "לקסיקון לועזי-עברי" שבהוצאת "פרולוג" את הפולנית כמקור הישיר של המילה העברית **פוטוסינתזה**. צורות דומות נוכל למצוא בלשונות סלאויות אחרות (סרבית-קרואטית: sinteza, בולגרית: sintéza, סלובקית וצ'כית: syntéza) וגם ברומנית sinteză אבל הפולנית נראית המקור הסביר ביותר.

בלשונו מילים רבות "בין-לאומיות" שבצורתן היוונית הן מסתיימות בסימות -sis) (-sis, מינן הדקדוקי ביוונית - נקבה) ובעברית הן מסתיימות בהברה "ִּזָּה" ומוטעמות במלעיל, כגון **אנאליזה**, **קריזה**, **סימביוזה**, **דיאגנוזה**, **סקלרוזה**, **היפנוזה**, **נארקוזה**. אבל יש לזכור שלא כולן נשאלו מן הפולנית. רבות מהן נוצרו בעברית על דרך הפולנית ולכן לעתים קרובות אי אפשר לטעון בביטחון שמילה זו או אחרת ממש נשאלה מן הפולנית. כך הוא, למשל, גם באשר למילה **אודיציה**: בעשור האחרון נפוץ השימוש במילה האנגלית (ממקור רומי) audition – **אודישן** לציון בחינות קבלה באמנויות הבמה. לצד המילה בהגייתה האנגלית צמחה מילה על דרך הפולנית, **אודיציה**, בלא כל קשר למילה הפולנית audycja וביידיש **אודיציע**, שמשמעה 'שידור (רדיו)!'.

יש לקבל בברכה את מאמציו של אותו "לקסיקון לועזי-עברי" למצוא את מקור השאילה הישיר של המילה. בכך הוא הביא למודעות הקורא את חשיבות הפולנית והרוסית, לפעמים בסיוע היידיש, בעיצוב אוצר המילים ה"בין-לאומי" בעברית; אולם, כפי שראינו לעיל, לא תמיד אפשר לעמוד בוודאות על מקורותיה ודרך עיצובה של מילה שאולה בעברית, ולכן אין המילון פטור מלציין את המקור הראשוני, במקרה שלנו – היוונית.

עיון אקראי בערכים הסמוכים בלקסיקון זה לערך **פוטוסינתזה** עוררו בי תמיהות רבות:

- **פואַנטָה** (העניין העיקרי, שיש בו לעתים שנינות או כוונה נסתרת, באנקדוטה, בבדיחה וכיוצא"ב). לדעת בעל הלקסיקון שאלה כאן העברית את המילה הספרדית punta. דא עקא שאין בספרדית מילה כזאת. המילה הצרפתית pointe 'יחוד, עוקץ' (הגייתה היום [pwē:t]) התגלגלה לגרמנית ולפולנית במשמעותה המושאלת ('העניין העיקרי...'), ונראה שמהפולנית (puenta, או על פי הכתיב הצרפתי: pointa) הגיעה ללשונו. אותה מילה "ספרדית" הורכבה, לדעת בעל הלקסיקון, על המילה האנגלית pointilism (צ"ל pointillism) ויצרה בעברית את המילה **פואַנטיליזם**. אם נקבל את עדות מילון אוקספורד לאנגלית באשר להגייתה של המילה: [pwæntilizm], יתרבר לנו שהמילה **פואנטיליזם** נשאלה, על הגייתה, מן האנגלית, ואין צורך אפוא במעשה המרכבה שמציע בעל הלקסיקון, ומה גם עם מילה ספרדית שלא הייתה ולא נבראה.

- **פּוּטֵל** ('כורסה') מושאל, לדעת בעלי המילון, מהצרפתית fauteuil (מגרמנית falt-stuhl 'כיסא מתקפל'). המילה משמשת ביידיש (פֶּאָטֶעל) ובפולנית (fotel), בפולנית בת ימינו בהטעמת מלעיל), וסביר שהיידיש היא שהשאילה אותה לעברית.

• **פומפָה** ('משאבה') נחשבת בלקסיקון הזה לתרומתה של האיטלקית לעברית, אך באמת המילה משמשת גם ברוסית, בפולנית וביידיש (pompa, פּאָמפּע), ואין ספק שלשונו היא הגיעה בהשפעת לשונות אלו.

• **פָּטְרוֹן** המילה המוכרת לנו מספרות האמוראים הארץ-ישראלית (כגון התלמוד הירושלמי, בראשית רבה ומדרשי תנחומא), ושמקורה ביוונית *πάτρων* (מרומית *patronus*), משמשת ברוסית בהגייה ובמשמעות שוות לשימוש בלשונו ('פורש חסות, תומך'). הרוסית שאלה את המילה מהצרפתית, אך גם את הספרדית (*patrón*) ואת הגיודיזמו (הספרדית היהודית) יכול היה בעל הלקסיקון לגייס כמקור אפשרי. הוא בחר דווקא באנגלית, שמבטאה של מילה זו בה [*'peitrən*] רחוק מאוד ממבטאה בעברית.

נראה שיש בכל אלה מידה רבה של שרירותיות חסרת בסיס מדעי והטעיה של המעיין במילון. ראוי אפוא שינהגו במילון בבחינת "כבדהו וחשדהו" לא רק המשתעשעים בַּמַּדע, שאין בו תועלת ואין בו נזק, אלא גם בעלי החידונים שעל פיהם ייגזר מי יַעֲנִי ומי יַעֲשִׂיר.

הערות

1. מציינת על פי רוב את תהליך הפיכת דו־תחמוצת הפחמן לחומר אורגני בהשפעת האור ברקמות הצמח המכילות כלורופיל.
2. בביקורתו על ספרו של וי פֶּפֶר (*Pflanzenphysiologie* (W. Pfeffer) (נדפסה ב-16 בינואר 1898 בכתב העת *Botanische Zeitung*) העיר הבוטנאי אדולף האנון, שאין הוא מתנגד לשימוש במילה *Assimilation* ('הטמעה') במשמעות הנרחבת כדרך שנהג פֶּפֶר, "אבל נראה שחשוב מאוד שלציון הטמעת הפחמן תהיה מילה חד־משמעית, והייתי מציע להשתמש בעקביות במילה פוטוסינתזה להטמעת הפחמן, אם רוצים להשתמש במילה *Assimilation* במשמעות שמתמש בה פֶּפֶר". תודתי לפאלק וינדֶרליך (Falk Wunderlich) ממכון מאקס־פלאנק לתולדות המדעים בברלין על ששלח לי את תצלום מאמר הביקורת של האנון.